

PSIXOLOGIYADA EMOTSIONAL INTELLEKT MUAMMOSI

*Ergashev Bunyod Shokir o'g'li**“TURAN INTERNATIONAL UNIVERSITY”**“gumanitar fanlar va pedagogika” kafedrası o'qituvchisi**ErgashevBunyod@gmail.com*

Annotatsiya Mamlakatimizda yosh avlodni sog'lom ruhda tarbiyalash borasida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Hurmatli yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek “Kelajak avlod haqida qayg'urish sog'lom, barkamol naslni tarbiyalab yetishtirishga intilish bizning milliy xususiyatimizdir”.

Gumanistik psixologiya insonni, eng avvalo, biologik mavjudot emas, balki ijtimoiy mavjudot sifatida qarashga intiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, inson atrofdagi odamlar bilan, jamiyat bilan aloqalarsiz rivojlana olmaydi. Shu bilan birga, shaxsning jamiyat bilan aloqasi atrof-muhit bilan muvozanatni saqlash istagi bilan emas, balki o'zaro muloqot, o'zaro ta'sir bilan belgilanadi. Bundan tashqari, inson hissiy mavjudot hisoblanadi va uning hissiyligining namoyon bo'lishi boshqa odamning hissiyligining namoyon bo'lishi bilan to'qnashadi. Ushbu hissiy reaksiyalarning muvofiqligi va o'zaro bog'liqligi muammosi paydo bo'ladi. Bu muammo bir kishining ikkinchisi bilan o'zaro munosabatida - dialogda hal qilinadi.

Zamonaviy psixologiyada insonning emotsional itellektini rivojlantirish, ularning atrofdagi insonlar bilan samarali muloqotini shakllantirish dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Hissiy sohaning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan ko'plab omillar mavjud bo'lib, masalan, hayot tarzining tezlashishi ya'ni akseleratsiya, emotsional stressning kuchayishi, tashvish darajasining oshishi va boshqalar bunga misol bo'la oladi. Insonda ijtimoiy ahamiyatga molik xususiyatlarni shakllantirishda hissiyotlar muhim ahamiyatga ega: insonparvarlik, mehr-shafqat, vatanparvarlik, vafo-sadoqat va hokazo.

Emotsional intellekt shaxs muvaffaqiyatining asosi bo'lib, o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini va tajribalarini tushunish qobiliyati har qanday yoshdagi odamlar uchun muhim bo'lgan muhim ko'nikmalarga tegishli. Biroq, erta o'smirlilik davrida emotsional intellekt faoliyatning yetakchi turi - aloqa va uning tarkibiy qismlari (muloqot, o'zaro ta'sir, idrok) asosi bo'lib, yoshga bog'liq muhim ehtiyojlardan biridir. Shu munosabat bilan yosh o'smirlarning yosh xususiyatlarini va o'rganilayotgan hodisaning tuzilishini hisobga olgan holda, emotsional intellektni rivojlantirishning samarali usullarini izlash va ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Biz ushbu maqolamizda psixologiyadagi emotsional intellektning ayrim muammolarini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Emotsional intellekt, fenomen, ijtimoiy soha, empatiya, ijtimoiy mas'uliyat, kayfiyat, hamdardlik, qobiliyat, miya, sxema, monografiya, kognitiv, shaxsiy, aql, adaptiv qobiliyat.

Annotation A number of activities are being carried out in our country to educate the young generation in a healthy spirit. As our honorable president Sh.M. Mirziyoev noted, "Caring for the future generation is our national characteristic, striving to raise a healthy, well-rounded generation."

Humanistic psychology tries to see a person, first of all, not as a biological being, but as a social being. From this point of view, a person cannot develop without relations with the surrounding people and society. At the same time, a person's relationship with society is determined not by the desire to maintain balance with the environment, but by mutual communication and interaction. In addition, a person is an emotional being, and the expression of his emotions collides with the expression of another person's emotions. The problem of compatibility and interdependence of these emotional reactions will be revealed. This problem is solved in the interaction of one person with another - dialogue.

In modern psychology, the development of a person's emotional intelligence and the formation of their effective communication with the people around them is becoming an urgent problem. There are many factors that have a negative impact on the development of the emotional sphere, for example, acceleration of lifestyle, increased emotional stress, increased anxiety and others can be an example of this. Emotions are important in the formation of socially important characteristics in a person: humanity, compassion, patriotism, loyalty, etc.

Emotional intelligence is the foundation of personal success, and the ability to understand one's own and others' feelings and experiences is an important skill for people of all ages. However, in early adolescence, emotional intelligence is the basis of the leading type of activity - communication and its components (communication, interaction, perception) and is one of the important age-related needs. In this regard, it is important to search for and develop effective methods of developing emotional intelligence, taking into account the characteristics of young adolescents and the structure of the studied phenomenon.

In this article, we will consider some problems of emotional intelligence in psychology.

Key words: Emotional Intelligence, phenomenon, social domain, empathy, social responsibility, mood, empathy, ability, brain, schema, monograph, cognitive, personal, intelligence, adaptive ability.

Emotsional intellekt fenomeni butun dunyoda tadqiqotchilar sonining ko'payishi bilan tan olingan. Shaxsiy va kasbiy o'sishga hissa qo'shadigan va uning hayotdagi muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi omillar sifatida emotsional intellekt komponentlarini rivojlantirishning ahamiyati va zarurligi ham inkor etilmaydi. XX asrning boshlarida ommalashgan IQ testlar hozirda ma'lum bir ishga yoki maktab o'quvchilariga tegishli ixtisoslashtirilgan sinflarda va abituriyentlarni tanlashda kamroq qo'llaniladi. Garchi ular dastlab shu maqsadda yaratilgan bo'lsada, shaxs muvaffaqiyatini baholashda yangicha

yondashuv zarur bo'lgandi. Xorijiy va mahalliy psixologiya doirasida aynan shu faol rivojlanayotgan emotsional intellekt kontseptsiyasi amaliy so'rovga javob bo'ldi.

Hozirgi vaqtda xorijiy tadqiqotchilar hissiy intellekt (EI) o'rganishning uchta eng mashhur yondashuvini aniqlaganlar:

- Emotsional intellekt Mayer va Saloveyning qobiliyatlari modeli sifatida (Mayer va Salovey, 1997; Brackett and Salovey, 2006);
- hissiy-ijtimoiy intellekt (ESI) R. Bar-On (1997; Bar-on, 2006);
- Emotsional intellekt hissiy kompetensiyalar modeli sifatida (Goleman 1998; 2001; Boyatzis, 2006). [5. 78-76 b]

Intellekt tuzilishining ko'plab kontsepsiyalari ishlab chiqilgan, masalan, Ch.E.Sperman, L.T.Turstoun yoki J.P.Gildford konsepsiyalarini bunga misol qilsak bo'ladi. Ammo har qanday yondashuv bo'lishidan qat'iy nazar barcha olimlar intellekt bir xil emas degan xulosaga kelishdi.

Biroq, ba'zi mualliflar boshqacha yo'l tutdilar. Masalan, Tomson muayyan muammolarni hal qilishga yordam beradigan omillar yoki qobiliyatlarni tahlil qilishga to'xtalmagan bo'lib, balki u muammolarni o'zi va ularni hal qilish uchun zarur bo'lgan omillarni o'rgana boshladi. U shunday omillar odatda o'ziga xos, ularning rivojlanishi individualdir, ularga odam to'plagan tajriba, fikrlash va harakatning o'ziga xos xususiyatlari kuchli ta'sir qiladi, degan xulosaga keldi. Bu o'z navbatida tug'ma bo'lishi mumkin. Bu shuni ko'rsatadiki, har xil va individual qobiliyatlarni o'lchash yoki solishtirish qiyin, hatto imkonsizdir.

Bir qarashda, Tomson belgilab bergan yo'nalish, boshi berk ko'chaga o'xshab ko'rinadi. Biroq, vazifalarga e'tibor tadqiqotchilar uchun yangi imkoniyatlar ochdi. Vazifalarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, intellektni amaliy va mavhumga bo'lish mumkin bo'ldi.

Emotsional intellektni o'rganish xorijiy psixologiya doirasida juda keng tarqaldi. Emotsional intellekt nazariyasiga X.Gardner katta hissa qo'shgan bo'lib, u 1983 yilda insonning "ko'p intellektlari" ni e'lon qilib, uning yettita shaklini, shu jumladan hissiy yoki shaxslararo intellektni alohida ta'kidlaydi. 1990-yilda X.Gardner kontseptsiyasiga asoslanib, psixologlar J.Meyer va P.Salovey "emotsional intellekt" atamasini kiritdilar, va ular emotsional intellektni "o'z his-tuyg'ularini va boshqalarning his-tuyg'ularini anglash va tushunishga yordam beradigan aqliy qobiliyatlar guruhi" degan to'xtamga kelishadi. "Olimlar emotsional intellektning birinchi va eng mashhur modelini ishlab chiqdilar va ushbu modeldagi emotsional intellekt quyidagi qobiliyatlardan iborat:

- 1) his-tuyg'ularni to'g'ri idrok etish, baholash va ifoda etish qobiliyati;
- 2) fikrlash samaradorligini oshirish uchun his-tuyg'ularga kirish va ularni uyg'otish qobiliyati;
- 3) his-tuyg'ularni tushunish qobiliyati;
- 4) his-tuyg'ularni ongli ravishda tartibga solish, his-tuyg'ularni boshqarish qobiliyati. [9.91-96 b]

1988-yilda Reuven Bar-On birinchi bo'lib EQ (hissiy ko'rsatkich) - Emotsional intellektni ijtimoiy sohaning bir qismi deb hisoblagan holda, u birinchi marta tadqiqotining bir qismi sifatida "EQ" (hissiy intellekt koeffitsienti) atamasini kiritdi. R. Bar-On EIning besh komponenti bilan aniqlanishi mumkin bo'lgan beshta vakolat sohasini aniqladi va ushbu komponentlarning har biri bir nechta kichik komponentlardan iboratdir:

1. O'z-o'zini bilish: his-tuyg'ularingizni anglash, o'zingizga ishonch, o'zingizni hurmat qilish, o'zingizni faollashtirish, mustaqillik.
2. Shaxslararo munosabatlar: empatiya, shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy mas'uliyat.
3. Moslashish qobiliyati: muammolarni hal qilish, haqiqat bilan bog'lanish, moslashuvchanlik.
4. Stressli vaziyatlarni boshqarish: stressga qarshilik, impulsivlikni nazorat qilish.
5. Dominant kayfiyat: baxt, nekbinlik.²⁶

R. Bar-On bundan tashqari yuqoridagi kichik komponentlarga mos keladigan 15 ta shkaladan iborat hissiy intellektni o'lchash uchun so'rovnomanini ishlab chiqdi.

Xorijiy va mahalliy olimlarning emotsional intellektni o'lchash mohiyati, tuzilishi va usullarini tushunishga bo'lgan yondashuvlari juda ham ko'p. Emotsional intellektning ikkita asosiy modeli mavjud bo'lib, ular o'rtasida emotsional intellektning mohiyatini tushunishda sezilarli farqlar mavjud.

Qobiliyat modeli - bu hissiy aqlning his-tuyg'u va idrokning kesishishi sifatida ko'rinishi deb qaraladi. Bu modellarda emotsional intellekt qobiliyat testlari bilan o'lchanadi.

Aralash model-emotsional intellekt toifasini har bir shaxsga xos bo'lgan ruhiy va shaxsiy xususiyatlarning kombinatsiyasi sifatida tushuntiradi. Ushbu modellar ichidagi emotsional intellekt turli anketalar yordamida o'lchanadi. D.Goleman va R.Bar-Onning aralash modellari, so'ngra P.Salovey, J.Mayer va boshqalar qobiliyat modellari muhokama qilinadi, biz olimlarning emotsional intellekt muammosiga yondashuvlarini to'liqroq ko'rib chiqamiz.

Daniyel Golemanning yondashuvi. D.Goleman, boshqa tadqiqotchilar singari (Gardner; Sternberg), IQ testlari va shunga o'xshashlar, masalan, maktab baholarini baholash testlari (SAT), kim hayotda katta muvaffaqiyatlarga erishishini aniq bashorat qila olmasligini isbotladi. U IQ testlari bilan o'lchanmagan muvaffaqiyatning qariyb 80 foizi boshqa xususiyatlarga bog'liq deb taxmin qildi, ulardan biri emotsional intellektidir. Bu bilan u "o'z-o'zini rag'batlantirish va umidsizlikka qarshilik ko'rsatish, hissiy portlashlarni nazorat qilish va zavqlanishdan voz kechish, kayfiyatni tartibga solish va hissiyotlarni o'ylash, hamdardlik va umid qilish qobiliyatini so'ndirmaslik" kabi qobiliyatlarni tushungan [20. 27-43 b].

²⁶ Вайсбах Х. Эмоциональный интеллект. М.: Лик Пресс, 1998. 160 с.

T.Otelman muallifligi tomonidan tasvirlangan kontseptsiyani anatomik va fiziologik nuqtai nazardan asoslagan. U o'z ishida intellekt va hissiyot uchun mas'ul bo'lgan neyron tizimlar, alohida bo'lsada, bir -biri bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlaydi. Vizual analizatorni o'rganish bo'yicha Jozef Ledox Pxebovich ishlariga murojaat qilib, D.Goleman emotsional intellektning neyron asosini sxematik tarzda tasvirlab beradi va tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, to'r pardadan sezuvchi signal avval talamusga, so'ngra bitta sinaps orqali amigdalaga o'tadi. Talamusdan ikkinchi signal neokorteksga - fikrlaydigan miyaga o'tadi. Bu dallanma amigdalaning javobini neokorteksdan oldin boshlashga imkon beradi, u kiruvchi ma'lumotni miyaning yana bir necha sohalarida to'liq idrok etilgunga qadar qayta ishlaydi va unga tegishli javob ishlab chiqiladi. Xuddi shu ma'lumotni tahlil qilish sxemasi nafaqat odamning vizual analizatorida, balki eshitish, teginishda ham kuzatiladi.

D.Goleman o'zining monografiyasida J.Le.Doksning bu kashfiyoti insonning hissiy hayotini tushunish uchun haqiqatan ham inqilobiy ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi va ilgari, rag'batlantirishning faqat bitta yo'li bor deb taxmin qilingan: talamus orqali signallarni yig'ish uchun vaqt kerak bo'lgan neokorteksga, so'ng limbik miyaga, va u yerdan stimulg javob miya va tanaga tarqaladi. Neokorteksni chetlab o'tadigan signallar uchun qisqa yo'lining kashf qilinishi tashqi stimullarga birlamchi javob mavjudligini tasdiqladi va amigdalani hosil qiluvchi hissiy javob neokorteksning ishlashiga to'liq bog'liq degan uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan ishonchni buzdi. Amigdaladan o'tayotganda paydo bo'ladigan tuyg'ular eng kuchli va ibtidoiydir. Tuyg'ularning kashf etilgan yechimi nima uchun his -tuyg'ular shunchalik kuchli ekanligini va odamda ratsional printsipni osonlikcha bostirishini tushuntirib berdi. Garchi Goleman hissiy intellekt darajasini aniqlash uchun umumiy qabul qilingan testni taklif qilmagan bo'lsada, u o'sha paytda boshqa mualliflarning ishlarini tahlil qilib, amaliy qo'llanmalarning butun tizimini ishlab chiqqan. Uning keyingi ishi kompaniyalar xodimlarni yollashda, otalar bolalarni qanday tarbiyalashlari, maktablar ularga qanday ta'lim berishlari, uyg'un nikoh qanday yaratilishi va hokazolarga asoslanishi kerak bo'lgan mezonlarni tanlash bilan bog'liq. U emotsional intellektning o'ziga xos xususiyatlarini, masalan, o'ziga nisbatan empatiya va moslashuvchanlikni ko'rsatdi, uning mavjudligi hissiy intellekt va IQ o'rtasidagi farqni aniqlaydi.

Uning fikricha, emotsional intellekt quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: shaxsiy kompetentsiya va ijtimoiy kompetentsiya. Shaxsiy kompetentsiya deganda u o'zini anglashni, o'zini-o'zi tartibga solishni va motivatsiyani, ijtimoiy kompetentsiyani - munosabatlar va empatiya o'rnatishdagi muvaffaqiyatni nazarda tutgan. U emotsional intellektning belgisi sifatida alohida ta'kidlaydi: ularning his-tuyg'ulari va ularni tushunish, o'zini-o'zi boshqarish, o'z-o'zini rag'batlantirish, hamdardlik va boshqalar bilan munosabatlarni boshqarishdir.

Golemanning ishiga asoslanib, Devis, Stankov va Roberts uning emotsional intellekt shkalasidan foydalangan, test ishtirokchilari faraziy vaziyatlarni baholagan. Tanqidchilar

o'z tadqiqotlari natijalarini tajriba sifatida qabul qilishadi, chunki Goleman o'z miqyosini empirik tadqiqotlar vositasi sifatida ishlab chiqmagan.

Richard Roberts, Jerald Metyus, Moshe Seidner va Dmitriy Lyusin, hissiy intellektga oid tadqiqotlarni batafsil ko'rib chiqishda, ushbu konstruktsiyaning ikkita asosiy modelini ajratib ko'rsatishadi, buning asosida uni o'rganish usullari taklif qilingan.

Emotsional intellektning aralash modellari uni kognitiv va shaxsiy xarakterga ega bo'lgan murakkab aqliy shakllanish sifatida talqin qiladi va ushbu modellar kognitiv, shaxsiy va motivatsion xususiyatlarni o'z ichiga oladi, bu ularni haqiqiy hayotga moslashish bilan chambarchas bog'liq. Ushbu yondashuvdagi barcha modellar faqat kiritilgan shaxsiy xususiyatlar to'plamida farq qiladi. Hissiy intellekt an'anaviy shaxslar so'rovnomalarida bo'lgani kabi, o'z-o'zidan so'raladigan anketalar yordamida to'g'ridan-to'g'ri o'lchanadi.

R.Roberts, J.Metyus, M.Zaydner va D.Lusin ta'kidlaganidek, emotsional intellektni tushunishga bo'lgan bu ikki yondashuvning har biri o'zining kuchli va zaif tomonlariga ega. Shunday qilib, masalan, aralash modellarga asoslangan texnikani baholashda, odamning his-tuyg'ularini yetarlicha baholab, ularni nazorat qila olish qobiliyati haqida savol tug'iladi. Shaxsiy so'rovlar o'lchovlari bilan emotsional intellekt usullari o'lchovlari korrelyatsiyasining muhim va yuqori qiymatlari shuni ko'rsatadiki, bu usullar emotsional intellektning turli jihatlarini o'lchaydi. Ehtimol, bu usullar faqat odamning hissiy moslashishga qo'shgan hissasini o'lchaydi. Emotsional intellekt aql bilan umumiy bilish qobiliyati sifatida bog'liqmi? Bu masala Meyer va Salovey asarlarida hamda X.Gardner asarlarida va ijtimoiy intellektga nisbatan D.Ushakov ijodida muhokama qilingan. Bu masalani batafsil muhokama qilish alohida ishni talab qiladi, shuning uchun biz mavjud nuqtai nazarlarni qisqacha bayon qilamiz.

Mayer va Salovey, emotsional intellekt kognitiv intellekt bilan chambarchas bog'liq, deb hisoblaydilar, chunki ular Vigotskiy va Rubinshteynning ichki an'analarga mos keladigan ta'sir va aqlning birligini e'lon qilishadi. Shunga o'xshash yechimni Ushakov taklif qiladi va u "ijtimoiy intellekt boshqa aql turlari bilan bir xil bo'ladi va ular bilan birgalikda yuqori darajadagi kognitiv faoliyat - umumlashtirilgan va vositachilik qobiliyatini shakllantiradi" deb hisoblaydi.

Gardnerning ijodkorlik va aql-zakovat, aniqrog'i, test modeliga o'rnatilgan bilim qobiliyatini o'lchaydigan o'zaro bog'liqlik haqidagi mavjud fikrlarni esga olish o'rinli bo'ladi. Ma'lumki, aql va ijodkorlik nisbati do'stona xarakterga ega. Ma'lum bir qiymatgacha (o'rtacha qiymatlar) ijodkorlik aql-idrok ko'rsatkichlari bilan chambarchas bog'liq, kelajakda u intellektual qobiliyatlarning o'sishiga bog'liq emas (aqlning juda yuqori ko'rsatkichlari bilan ijodkorlik o'rtacha ko'rsatkichlarda qolishi mumkin).

1990-yilda P.Salovey va J.Mayer o'z emotsional intellekt modelini taklif qilishdi va ushbu mavzuda maqola chop etishdi. Ular o'zlarining va boshqalarning his-tuyg'ularini to'g'ri baholash, shuningdek, o'z his-tuyg'ularini ifoda etish, his-tuyg'ularini ishlatish va o'zi va boshqalarning his-tuyg'ularini samarali tartibga solish bilan bog'liq bo'lgan ko'nikmalar majmui sifatida emotsional intellektning rasmiy ta'rifini taklif qilishdi.

Shunga ko'ra, ular emotsional intellekt quyidagi uchta adaptiv qobiliyat toifasidan iborat degan fikr vujudga keladi:

- his -tuyg'ularni baholash va ifodalash;
- hissiyotlarni tartibga solish;
- fikrlash va harakatda hissiyotlardan foydalanish.

Birinchi toifa o'z his -tuyg'ularini baholash va ifodalash va boshqalarning his -tuyg'ularini baholash komponentlaridan iborat bo'ladi. O'z his-tuyg'ularini baholash va ifodalash komponentlari, o'z navbatida, og'zaki va og'zaki bo'lmagan subkomponentlarga, boshqa odamlarning his-tuyg'ularini baholash esa og'zaki bo'lmagan idrok va empatiya komponentlariga bo'linadi.

Emotsional intellektning ikkinchi toifasi, hissiyotlarni tartibga solish, o'z his -tuyg'ularini tartibga solish va boshqalarning his -tuyg'ularini tartibga solish subkomponentlariga ega.

Uchinchi toifaga, fikrlash va harakatda hissiyotlardan foydalanish, tezkor rejalashtirish, ijodiy fikrlash, e'tiborni boshqarish va motivatsiyaning pastki komponentlari kiradi. Ushbu modelga ijtimoiy va kognitiv komponentlar jalb qilingan bo'lsada, ular his -tuyg'ularni ifodalash, tartibga solish va ulardan foydalanish bilan bog'liq.

1997-yilga kelib, Jon Mayer va Piter Salavey emotsional intellekt modelini takomillashtirdilar va kengaytirdilar. Qayta ko'rib chiqilgan model hissiyotlar haqidagi ma'lumotlarni qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan emotsional intellektning kognitiv komponentiga yanada e'tibor qaratiladi. Shuningdek, ushbu modelda shaxsiy va hissiy o'sish bilan bog'liq komponent paydo bo'ldi. Ushbu o'zgarishlarni hisobga olgan holda, emotsional intellekt tushunchasi yangi ta'rifga ega bo'ldi - hissiyotlar tarkibidagi ma'lumotlarni qayta ishlash qobiliyati: his -tuyg'ularning ma'nosini, ularning bir -biri bilan bog'liqligini aniqlash, hissiy ma'lumotlardan fikrlash va asos sifatida foydalanish tushunchalari ham vujudga keldi.

Emotsional axborotni qayta ishlash bilan bog'liq qobiliyatlarni keyingi tahlil qilish J.Mayer va P.Saloveyga "filiallar" deb nomlangan emotsional intellektning to'rt komponentini aniqlash imkonini berdi va bu tarkibiy qismlar mualliflarning taxminlariga ko'ra, ontogeneza izchil rivojlanib boradigan ierarxiya tuzilgan bo'lib ular quyidagicha:

- hislarni idrok etish, baholash va ifodalash yoki hissiyotlarni aniqlash;
- fikrlash va harakat samaradorligini oshirish uchun hissiyotlardan foydalanish;
- his -tuyg'ularni tushunish va tahlil qilish;
- shaxsiy o'sish va shaxslararo munosabatlarni yaxshilash uchun hissiyotlarni ongli boshqarish.

Rus tadqiqotchilardan biri M.A.Manoilova hissiy intellektni shaxsning o'z holatlari va his-tuyg'ularini, shuningdek, boshqa odamlarning his-tuyg'ularini anglash, qabul qilish va tartibga solishni ta'minlaydigan kommunikativ va tartibga solish xususiyatlarining to'plami sifatida belgilaydi. Shaxslararo o'zaro ta'sirning mahsuldorligi va muvaffaqiyati

va shaxsning shaxsiy rivojlanishi hissiy intellektning rivojlanish darajasiga bog'liq degan fikrni ilgari suradi.

A.R.Komarova hissiy intellektni rivojlantirish uchun biologik va ijtimoiy shart-sharoitlarni alohida ta'kidlaydi. Biologik shartlarga hissiy qobiliyatlarning irsiy moyilligi, o'ng yarim sharning fikrlash turi va ekstraversiya kiradi. Ijtimoiy ma'lum bir yosh davrida ratsionalizatsiyaning shakllanishi, bolaning o'z-o'zini anglashining rivojlanish darajasi, ota-onalar o'rtasidagi hissiy muvaffaqiyatli munosabatlar, ota-onalarning ta'lim darajasi va oila daromadlari, ta'limning gender xususiyatlari, nazorat o'chog'i, dindorlik va boshqalarni bunga misol keltirish mumkin.

Tuyg'ularni ifodalash darajalarini aks ettiruvchi hissiy intellektning tuzilishini S.P.Derevyanko aniqlaydi. U quyidagi darajalarni o'z ichiga oladi:

- kommunikativ (his-tuyg'ularning interaktivligi),
- gnostik (his-tuyg'ularni bilish),
- evristik (his-tuyg'ularning yangiligi).

Shunga ko'ra, hissiy intellektning quyidagi xususiyatlari belgilanadi: introspektivlik (ichki tafakkur istagi, hissiy tajribalarni tizimli va maqsadli tahlil qilish, ularni anglash); instrumentallik (emotsional bilimlarni olish va amaliyotda qo'llashga e'tibor berish); yashirinlik (ichki kuzatish va hissiy tajribalarni farqlash uchun foydalanish imkoniyati).

Muxammed Gabdulgalimovich Davletshin O'zbekistonda ilmiy maktab yaratgan, o'smirlar ruhiyatini chuqur o'rgangan yetakchi psixologlardan biri hisoblanadi. Respublikamizda professor M.G.Davletshin tomonidan psixologiya fanining turli masalalari bo'yicha 250 ga yaqin ilmiy ish chop etilgan bo'lib, bundan tashqari G.B.Shoumarovning shogirdi D.R.Rahmonovanning «O'smirlarda qo'rqinch determinatsiyasi xususiy holatlarining turli vaziyatlarda rivojlanishi» mavzusidagi ilmiy ishida mehribonlik uylarida, oilada va mehnat tuzatish koloniyalarida yashovchi o'smirlarda tadqiqot olib brogan, hamda psixik og'ishish chegaraviy zonasining uchta, ya'ni dezintegratsiyalashgan, biologik va ijtimoiy tarkibiy qismlarini aniqlashga imkon beradigan qo'rqinch determinatsiyasi mexanizmlarini yoritib bergan va bundan tashqari o'z ilmiy izlanishlariga tayangan holda shaxslararo munosabatlar jarayonida emotsional zo'riqish tufayli yuzaga keladigan qo'rqinchning o'smirlar psixik holatiga jiddiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlab o'tgan. Muallif dezintegratsion qo'rquv deganda o'smir emotsional sohasiga jiddiy rezonans olib keluvchi xayoliy subyektiv idrok etilgan xavf-xatarning shaxsda mavjudligini nazarda tutib, ushbu qo'rquv biologik hamda ijtimoiy qo'rquv xususiyatlarini va uning darajalarini aniqlashda sababiy omil hisoblanishini ta'kidlaydi. [55]

Maktab o'quvchilarida hissiy barqarorlik va uni shakllantirish masalalariga e'tibor bergan M.G.Davletshin shogirdi G.A.Bogdalova hissiy barqarorlikning tuzilishi va mexanizmlarini, shuningdek, o'smirlik davrida uning shakllanishi imkoniyatlari va tamoyillarini o'rgandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, G.A. Bogdalova quyidagi jarayonlar natijasida hissiy barqarorlikni ko'rsatadi:

- a) xulq-atvorda barcha emotsiyalarning e'tiborsiz namoyon etilishi;
- b) emotsiyalarning osonlik bilan, silliqqina bir holatdan ikkinchi holatga ko'chirilishi;
- c) kishining o'z xulq-atvoriga mustaqil baho berishi.

O'smirlik davri xususiyatlari va emotsional o'zgarishlarni tadqiq etish B.M.Umarov ishlarida ham ko'rinadi. U bolalar hamda o'smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini yoritib bergan bolib, olimning fikricha, o'qituvchi, o'quvchi hamda oila a'zolari o'rtasidagi shaxslararo nizolar, «sevgi-muhabbatga bogliq bolgan nizolar», «qo'rquv», «his-hayajon», «g'am-g'ussa» va yosh davri «inqirozlari» bolalar, o'smirlar suitsidining asosiy sabablari bolib hisoblanadi. Muallif qo'rquv holatiga suitsidni yuzaga keltiruvchi omil sifatida qaraydi. O'smirlar guruhida o'zini-o'zi psixologik muhofaza qilish jarayoniga e'tiborini qaratar ekan, Sh.R.Baratovning shogirdi E.M.Muxtorov o'smirlardagi o'zini-o'zi psixologik muhofaza qilish haqidagi tasavvurlarning shakllanishi eng avvalo ulardagi maktab hayotiga, o'zini-o'zi baholashga, shaxslararo umumiy muloqotga bog'liq bezovtalik me'yorlariga, shuningdek, o'smirlar faolligini ta'minlovchi xotirjamlik, g'ayrat-shijoatlilik, hissiy ko'tarinkilik, o'z-o'ziga ishonchlik sifatlariga mutanosiblik yoki nomutanosiblik ko'rsatkichlarining namoyon etilishi bilan bog'liqligini alohida ta'kidlab o'tadi. Muallif o'smirlardagi o'zini o'zi adekvat hissiy baholash va ijtimoiy vaziyatga bog'liq me'yoriy bezovtalik motivatsiyasi ko'rsatkichlariga psixologik muhofaza mezonlari sifatida qaraydi.

Bundan ko'rinib turibdiki, o'smir yoshidagi emotsional holatlar, shaxslararo munosabatlar jarayoni xorijiy hamda mahaliy psixologiyda atroflicha o'rganilgan. O'smir shaxsi xususiyati, bu davrdagi o'ziga xos jihatlar va xulqiy buzilishlar bilan bog'liq muammolar G.K.Tulyaganova, N.G.Kamilova, E.I.Ganeyeva, Z.F.Kamaletdinova ishlarida yoritilgan. G.K.Tulyaganova «Tarbiyasi qiyin» o'smirlarning motivatsion ehtiyoj doirasidagi qiziqishlarining psixologik xususiyatlarini tadqiq etgan. [25]

Ilmiy adabiyot manbalarini tahlil qilish asosida hissiy intellekt insonning hissiy vaziyatdagi reaksiyasini tushuntirish va bashorat qilish uchun zarur bo'lgan va insonning hissiy sohasini tahlil qilishning samarali vositasi bo'lgan murakkab hodisa sifatida ham ta'riflanadi. Hissiy intellektning rivojlanish darajasi va uning xususiyatlari quyidagi omillarga bog'liq: kognitiv qobiliyatlar, his-tuyg'ularni tushunish, hissiy javob xususiyatlari. Tuyg'ularni tushunish hissiy intellektning asosiy tarkibiy qismidir, chunki his-tuyg'ularni boshqarish va uning asosida to'g'ri reaksiyani shakllantirish o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini to'g'ri tushunishga bog'liq. Hissiy intellektning rivojlanish darajasi va uning xususiyatlari kognitiv qobiliyatlarga, hissiyotlar haqidagi g'oyalarga va hissiy javobning o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni (07.02.2017-yil. PF-4947).

2. Mirziyoyev SH. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
3. Mirziyoev SH. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Asarlar. I-jild. – T: O'zbekiston, NMIU, 2017. – 592 b.
4. Абрамова, Г.С. Возрастная психология / Г.С. Абрамова. -Екатеринбург: Деловая книга, 2002. -352 с
5. Alimxodjayeva S.N., Haydarov F.I. Psixologik tashxis metodikalari majmuasi. 2008. – B. 10-11
6. Амельков А.А. Основы возрастной психологии: учеб.-метод пособие. – Минск: БИП-С Плюс, 2016. –147 с
7. Андреева И. Н. Азбука эмоционального интеллекта. - СПб.: БХВ-Петербург, 2012. 288 с.
8. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена // Вопросы психологии. 2006. № 3. С. 78- 86.
9. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: непонимание, приводящее к «исчезновению» // Психол. журн. 2006. №1. С. 28- 32.
10. Андреева Г.М, Богомолова КН., Петровская Л.А. Современная зарубежная социальная психология в XX столетии. М.: Аспект- Пресс, 2004.
11. Базарсадаева Э. Ж. К вопросу об истории изучения эмоционального интеллекта. // Вестник бурятского государственного университета. 2013. № 5. С. 24-31.
12. Бабаева Ю. Д. Эмоции и проблемы классификации видов мышления // Вестн. МГУ. Сер. 14. Психология. 1999. № 2. С. 91-96.
13. Батюта, М.Б. Возрастная психология: Учебное пособие / М.Б. Батюта, Т.Н. Князева. - М.: Логос, 2016. - 306 с.
14. Болотова, А.К. Психология развития и возрастная психология: Учебное пособие / А.К. Болотова, О.Н. Молчанова. - М.: ИД ГУ ВШЭ, 2017. - 526 с.